

**Vitalii Telvak, Viktoria Telvak**

## **HRUSHEVSKIANA BY FRANCISZEK RAWITA-GAWROŃSKI**

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine

**Віталій Тельвак, Вікторія Тельвак**

## **ГРУШЕВСЬКІЯНА ФРАНЦІШКА РАВІТИ-ГАВРОНЬСЬКОГО**

*Abstract:* This article is devoted to the analysis of the views of the Polish journalist F. Rawita-Gawroński on Hrushevskyi's socio-political and scientific activity. There are reconstructed the peculiarities of the relationship of Polish journalist to the historical ideology and historiographical practice of the Ukrainian scientist. The conclusion about the influence of F. Rawita-Gawroński's interpretations among the Polish intelligentsia of the end of XIX – the first third of the XX century is made.

*Keywords:* F. Rawita-Gawroński, M. Hrushevskyi studies, journalism, *History of Ukraine-Rus'* by M. Hrushevskyi

Польська грушевськіяна сягає своїм корінням кінця XIX ст., коли молодий на той час вихованець Київської документальної школи Володимира Антоновича заявив про себе першими науковими розвідками. Протягом наступних кількох десятиліть аж до смерти вченого у 1934 р. оцінки творчого доробку Михайла Грушевського з боку його польських колег залежали як від інтенсивності наукової праці, так і від загального стану міжнародних відносин, в яких автор Історії України-Руси нерідко відігравав помітну, а інколи й визначальну роль. Відзначаючи періоди посилення та послаблення грушевськознавчої рефлексії в інтелектуальній культурі поляків, підкреслимо, що ставлення польських діячів до тогочасного лідера української історіогра-

фії завжди було емоційним, містило в собі не тільки розуміння вагомості його внеску в наукове осмислення історичних процесів на східноєвропейському просторі, але й суспільну резонансність і впливовість запропонованих гіпотез. З огляду на це, в польській грушевськіяні можемо виокремити два пов'язаних між собою нурти – історіографічний та публіцистичний. Представники першого акцентували увагу на наукознавчій складовій широкоплянкової академічної діяльності українського колеги, полемізуючи з ним стосовно численних фахових проблем. Натомість ідеологічну складову історичного верстату М. Грушевського та впливи його історіографічних гіпотез на тогочасне українське суспільство акцентували польські публіцисти. Відзначимо, що

завдяки особливостям комунікації з читачем (у першу чергу, через пресу та науково-популярні видання), їх впливовість на широкі кола польського суспільства була значно більшою, й саме вони формували образ М. Грушевського у масовій свідомості.

Одним із найбільш яскравих польських публіцистів та популяризаторів історичного знання в другій половині XIX – першій третині XX ст. був агроном за освітою Францішек Равіта-Гавронський (1846-1930). Обстоюючи ідею доцільности державного відродження Польщі в територіяльних межах І Речі Посполитої, він неодмінно мав зіткнутися з представниками українського інтелектуального руху, що наростав. Представники цього руху проголошували право українців не тільки на культурне, але й політичне самовизначення у межах власних етнічних земель. Звідси цілком очікувано у фокус критичної уваги польського публіциста потрапили історичні ідеї лідера тогочасного українського життя Михайла Грушевського. Попри те, що українознавчі сюжети Францішка Равіта-Гавронського вже неодноразово аналізувалися сучасними дослідниками [4-8], його грушевськіяна так і не стала об'єктом самостійного аналізу. Натомість, як це покажемо нижче, саме в полеміці з автором Історії України-Руси конструювалися ключові елементи історичної ідеології тієї частини польського суспільства, виразником якої й був Францішек Равіта-Гавронський.

Перші рефлексії польського історика стосовно праць його молодшого українського колеги сягають кінця XIX ст., коли М. Грушевський заманіфестував себе прихильником

антинорманської концепції, яку у другій половині XIX ст. активно розробляли наддніпрянські інтелектуали, втім і засновник Київської документальної школи Володимир Антонович. Власне як про послідовника та учня київського професора Ф. Равіта-Гавронський згадує М. Грушевського у своїй праці Огляд державно-суспільного устрою Русі в XI та XII ст. (*Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. w zarysie*) Відзначаючи ренесанс антинорманської теорії, польський дослідник на сторінках книги вказує, що найбільш аргументовано її засади обстоюють В. Антонович і його талановитий учень М. Грушевський. Останній, за словами критика, у своїй монографії про Київське князівство та інавгураційній лекції у Львівському університеті твердив, що слов'янська держава існувала задовго перед навалою варягів. Вони й надали їй згодом знаного в джерелах військово-дружинного характеру. Ця теза й стала об'єктом критики Ф. Равіта-Гавронського, що закинув українському колезі тенденційність і апіорність, бажання за будь-яку ціну утвердити в науці тезу про існування доварязької Русі [16, 2-8].

Критична постава Ф. Равіта-Гавронського не залишилася без відповіді львівського професора. Згадана книга була відзначена на сторінках відділу наукової хроніки «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». Критикуючи норманістські симпатії польського белетриста (як його назвав М. Грушевський), оглядач відзначив слабкість фахової підготовки автора, адже у рецензованій праці зовсім не було висвітлено ті голосні наукові дискусії, що

відбуваються у тогочасній науці до-вкола проблеми впливовості нор-манського чинника на суспільно-політичні процеси в Східній Європі. Відзначив рецензент також методо-логічну слабкість твору («методич-ні скоки») і численні фактологічні недогляди, котрими рясніє книга. У підсумку, відмовивши рецензованій книзі в елементарній фаховості, М. Грушевський констатував: «Взагалі робота робить вражіння недбало і претензійно зробленої дилетант-ської роботи, справжнього «наїзду» на руську історіографію, що не при-носить особливої чести ані імені автора, ані польській історіографії, що якимось дуже тяжко здобувається на соліднішу знайомість з історією Руси» [1, 523].

Цікаво, що досить гостра рецен-зія Михайла Грушевського доволі болісно була сприйнята Францішком Равітою-Гавроньським. У своїх мему-арах, не згадуючи ім'я українського вченого, він виправдовувався, що на-укова критика була занадто суворою й не зрозуміла його авторського за-думу. Адже книгу про суспільно-політичні відносини в киеворуській державі він писав лише як «вступ до віддаленого майбутнього», тобто іс-торії української козаччини [12, 54].

Розгорнута М. Грушевським на зламі XIX-XX ст. бурхлива науково-організаційна та суспільно-політич-на діяльність прикула увагу до його особи з боку різних кіл польської інтелігенції, що відчула загрозу сво-єму панівному становищу у Східній Галичині. З того часу гострота сприй-няття всіх аспектів діяльності львів-ського професора значно зростає. Найбільше автору Історії України-Руси дісталось від польських публі-

цистів. І в цьому випадку помітну роль відіграв Ф. Равіта-Гавроньський. У своїх дописах на сторінках чис-ленних польських періодичних ви-дань він наголошував на небезпеці розгорнутої М. Грушевським і його одностумцями діяльності на підав-стрійських землях. Особливо поль-ського публіциста непокоїли заходи львівського професора з конструю-вання української модерної історич-ної пам'яті, в якій століття перебу-вання українців під владою Польщі інтерпретувалися як втрачений для поступу нації дорогоцінний час. Зі сторінок його статей віяло загро-зою з боку «фантастичної України-Руси, сфабрикованої для своєї історії Грушевським» [12, 96].

З метою системного проти-ставлення історичній ідеології українського вченого власних іс-торіософських поглядів, Ф. Равіта-Гавроньський у 1911 р. заснував часопис «Ruś», присвячений, як за-значалося в підtitулі, «історії та культурі України, Поділля, Волині та Червоної Руси». Про той факт, що критичне вістря нового журналу було спрямоване проти поширюва-ної М. Грушевським модерної україн-ської історичної ідеології, польський публіцист сам пише у своїх спогадах. «Думка про потребу видання такого квартальника [йдеться про журнал «Ruś» – Авт.] віддавна блукала у моїх мріях, – вказує він. – Поштовхом до цього була звичайна потреба обо-рони нашої історії від наклепів та фальші, якими її закидали розгнуж-дані руські історики, наштамповані Михайлом Грушевським, професо-ром Львівського університету» [12, 130]. Зміст п'яти чисел часопису, що вийшли друком, був, як про це ар-

ґументовано пише дослідниця видання Лідія Лазурко, спрямований на боротьбу з історичними візіями Михайла Грушевського та представників його наукової школи [3].

На початку ХХ ст. М. Грушевський розпочав комплексне опрацювання історії української козаччини, яка становила улюблену сферу зацікавлень Ф. Равіти-Гавроньського. Присвятивши подіям української козацької революції багато історичних і публіцистичних творів, польський дослідник, звісно, не міг оминати мовчанкою доробок найбільш авторитетного фахівця. Спеціально на козакознавчих студіях українського дослідника Ф. Равіта-Гавроньський зосередився в розлогій статті Професор Грушевський та його «Історія України-Руси» (*Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi*). І хоча в цій праці основний фокус уваги зосереджений на томах, присвячених козацьким часам, автор нерідко сягає й інших частин Історії... для підтвердження своїх висновків [15].

У характерному для всієї його публіцистики іронічному тоні дослідник показує інтерпретацію Михайлом Грушевським початків та генези козаччини, а також її ролі в історії українського народу. Він назагал віддає належне працьовитості та ерудиції українського колеги. Пише також про поважну фактологічну базу праці та правильно вибудовану хронологію подій. Цей своєрідний «кістяк» роботи критик закликає залишити, а все решта, тобто авторську інтерпретацію подій, фактів і явищ історії козаччини, однозначно відкинути як речі тенденційні, ненаукові, надмірно суб'єктивні, спричинені «націоналістичною постановою автора».

Змальовуючи темними барвами минуле козаччини та показуючи її виключно руйнівний вплив на суспільство Речі Посполитої (без розмежування народности та віросповідання), рецензент стверджує, що в праці М. Грушевського «над історичною логікою вивищується сьгоднішня політична думка, бажання неодмінно перетворити звичайних грабінників на національних та ідейних героїв ХХ століття». У результаті такого послуговування політичними міркуваннями, стверджує критик, історія козаччини в праці М. Грушевського постає «єдиним актом оскарження Польщі», а «ватаги бандитів» перетворюються на шляхетних лицарів, які мету свого життя вбачали в захисті українського населення. Причиною такого спотворення історичного минулого, вважає Ф. Равіта-Гавроньський, є «школярська» методологія автора, що полягає, з одного боку, в упередженості до аргументів опонентів, з іншого – у відсутності логічного зв'язку між похідними фактами та проголошеним висновком, намаганням підтасувати фактаж під заздалегідь сформульовану тезу та вибудовану конструкцію. Не задовольняє рецензента й мовний бік, причина – у «юності» української мови, неусталеності її поняттєвого апарату, що зробило стиль Історії... «надмірно важким». Найбільше закидів у Ф. Равіти-Гавроньського до термінології М. Грушевського: абсолютно неправомірним він вважає вживання терміна «Україна-Русь», особливо недоречним для нього це виглядає в контексті східноєвропейської історії доби раннього Середньовіччя. Прикметно, що з'ясовуючи мотивацію українського вченого при конструюванні нової

історичної термінології, Францішек Равіта-Гавронський наголошує на його політичних «державницьких» (підкреслено нами – Авт.) аспіраціях, з яких логічно висновуються «історичні» й «територіяльні» претензії до Росії, Австро-Угорщини та Польщі в її кордонах XVIII віку. Відтак польський дослідник наголошує на штучності реконструйованої Михайлом Грушевським моделі історії українців у такій далекій ретроспективі та в межах так широко окресленої етнічної території [5].

Останню тезу Ф. Равіта-Гавронський активно розвивав у своїх численних публіцистичних працях, наголошуючи на слабкості та нерозвиненості культурного й національного життя українців (останніх принципово все життя називав русинами), що не готові ще до активного суспільно-політичного життя, оскільки не усвідомлюють вповні власних потреб [8]. «Їхнє нещастя полягає у тому, – зверхньо вказував він, – що русини хочуть більше, аніж на те може вистачити їхніх розумових, культурних та матеріальних сил, що їхні прагнення ніколи не відповідають реальності та межах, що неспокійність їхнього первісного характеру – риса етнічна – приносить їм більше шкоди, аніж все разом взяте й описуване Грушевським та його адептами» [11, 557]. Унаслідок такої слабкості, вважає Ф. Равіта-Гавронський, народ некритично сприймає політичні ідеї українських діячів і передусім М. Грушевського – «соціяліста з переконання».

У своїх працях польський публіцист не шкодує місця для дошкульних характеристик української еліти, змальовуючи її представників як

аморальних і корисливих інтриганів, цілком байдужих до долі власного народу. При цьому дослідник не обмежується лише своїм часом, а сміливо сягає в глибину століть. Так, характеризуючи діяльність українських гетьманів після Хмельниччини, він зазначає: «Ми оглянули заледве півстоліття, а скільки в ньому сваволі, зради, вбивств. Робилося то не в ім'я добра народу, не в ім'я державної окремішності, не в обороні втрачених прав, а лише з бандитського неспокою, з браку ясної мети перед собою, будь-якої іншої, аніж власна» [11, 568]. Політичні традиції гетьманів, переконаний Ф. Равіта-Гавронський, продовжують українські діячі початку XX ст. [14, 18, 21]. Це особливо небезпечно напередодні неминучого конфлікту на європейській арені, у ході якого українці, очолювані такими «авантюристичними» провідниками, неодмінно виступлять, передбачливо вказував він, проти гегемонії поляків у Східній Галичині [7]. Зауважимо, що негативні оцінки, якими Ф. Равіта-Гавронський характеризував ідеї М. Грушевського, були поширені польським ученим на весь загаль українських істориків і суспільних діячів – саме в їхній діяльності він вбачав загрозу для майбутнього Польщі [6].

До козакознавчої спадщини М. Грушевського польський дослідник звертався також у своїх численних історичних студіях. На їх сторінках, що варто наголосити, він завжди віддавав належне зусиллям українського колеги по збагаченню джерельних підстав вивчення цього яскравого періоду українського минулого. Разом із тим, Ф. Равіта-Гавронський здебільшого повто-

рював висловлені вище оцінки стосовно Історії України-Руси та особи її автора. Наприклад, у виданій напередодні Першої світової війни праці Територія, населення та творення козаччини (*Obszar, zaludnienie i tworzenie się Kozaczyzny*) він укотре піддав нищівній критиці ідеалізацію народних рухів «істориками зі школи Антоновича-Грушевського» [13, 68].

Але й у цьому випадку М. Грушевський не залишився в боргу, прорецензувавши на сторінках редакційної київської «України» підготовлену польським дослідником збірку джерел до історії козаччини. Насамперед, оглядач вказав на інформаційну цінність передрукованих і вперше введених до наукового обігу джерел. Поряд із цим, критик на численних прикладах продемонстрував джерелознавчу та археографічну некомпетентність Ф. Равіти-Гавронського, що видав свої тексти неохайно, з масою помилок, які суттєво викривлюють дійсний зміст історичних документів [2].

Перша світова війна переконала Ф. Равіту-Гавронського у слушності його побоювань. Виховане на працях М. Грушевського нове покоління українців зі зброєю в руках взялося за реалізацію гасла державної незалежності. А сам автор Історії України-Руси, як колись і передбачав його польський опонент, став біля керма першого українського уряду. Сумний досвід польсько-українського протистояння ще більше загострив критицизм Ф. Равіти-Гавронського щодо українських політичних діячів і їхніх, як він неодноразово вказував, попередників середини XVII ст. Так, у книзі Генеза та розвиток ідеї козацтва та козаччи-

ни в XVI столітті (*Geneza i rozwój idei Kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku*), дослідник з новою силою накинувся на інтерпретацію М. Грушевським і прихильниками його концепцій ключових подій історії українського ранньомодерного часу. Закидаючи автору Історії України-Руси ідеалізацію та значну суб'єктивність у оцінках історичних явищ, польський публіцист підкреслив, що «представники київської школи «переробили історію козаччини на історію національного мучеництва»» [9, 92]. Разом із тим, Ф. Равіта-Гавронський надалі віддавав належне джерелознавчим здобуткам українського колеги на полі козацької археографії.

Поряд із полемікою довкола подій української козацької революції, Ф. Равіта-Гавронський продовжував критикувати підставові елементи конструйованої М. Грушевським національної історичної ідеології. Як і інші польські публіцисти, він надалі полемізував з термінологією українського колеги, особливо рішуче закидаючи йому неправомірність вживання топоніму «Україна» в контексті східноєвропейського Середньовіччя. В одній зі своїх пізніх праць Ф. Равіта-Гавронський вкотре наголосив на штучності та недоцільності вживання М. Грушевським топоніму «Україна» замість історично виправданого та обґрунтованого, на його думку, «Русь», пояснюючи історіографічну мотивацію українського колеги виключно «шовіністичними вибриками». «Була то з його [М. Грушевського] боку, – зауважив польський дослідник, – якась *licentia poetica* супроти історії, правди та логіки, яка не мала для себе іншої підтримки, крім політичних

поглядів» [10, 15]. Він укотре пере-раховує неприйнятні для себе тези М.Грушевського, найголовніша з яких – бачення народних рухів XVI-XVIII ст. як національно-визвольного чинника, та веде з ними емоційну полеміку. Окремо Ф. Равіта-Гавронський зупиняється на громадсько-політичній діяльності М. Грушевського, вбачаючи в ній поле для реалізації його історіографічних гіпотез. Він закидає досліднику спробу створити за підтримки Берліна штучну (за його виразом – «книжкову») національну спільноту з українського населення Росії та Австро-Угорщини, відверту ворожість щодо ідеї відновлення польської державности у межах давньої Речі Посполитої, пропаганду польсько-української ненависти у Східній Галичині [10, 17-19].

Оцінюючи з висоти минулих років різноплянину діяльність М. Грушевського у Львові, Ф. Равіта-Гавронський доволі критично на схилку літ відгукувався про її наслідки. Охарактеризувавши угоду Бадені-Романчука як невдалу політичну комбінацію, що так і не принесла бажаного полякам міжнаціонального порозуміння у Східній Галичині, публіцист як про одну з найбільш некорисних її наслідків назвав покликання на Катедру історії у Львівському університеті М. Грушевського. Відверто демонізуючи впливи свого давнього антагоніста на тогочасне українство, він з властивою собі категоричністю заявив: «Спокійне перед тим галицьке суспільство [М. Грушевський] пхнув на дорогу ненависти до поляків, прикладом російських істориків роздмухуючи історичні жалі та роблячи для них взірць для сучасности» [4, 138].

Підсумовуючи грушевськіяну Ф. Равіта-Гавронського, вкажемо на її риси, які були типовими для всієї польської публіцистики, що зверталася до українського питання. Насамперед, це непримиренність у сприйнятті модерної української історичної ідеології, що її конструювали М. Грушевський і його однодумці шляхом «відросійщення» та «відполячення» українського історичного наративу. Наслідком цього процесу, як далекоглядно передбачав польський дослідник, стала поява нового національного світогляду, носії якого поставили під сумнів домінацію поляків на етнічних українських землях. Слушно вбачаючи в М. Грушевському не так кабінетного вченого, як ідеолога українського національного життя, Ф. Равіта-Гавронський саме крізь цю призму звертався до його суто академічної праці. Але тут фаховости аматора-українознавця виявилося вочевидь замало тому бачимо не стільки аргументовану полеміку з історіографічними гіпотезами автора Історії України-Руси, скільки їх відверту профанацію. Тому й не дивно, що самі польські вчені не підтримали полемічного запалу Ф. Равіта-Гавронського, значно вище цінуючи творчий доробок його опонента. Сам же публіцист став свідком сумних наслідків обраної ним та більшістю польського політикуму тактики стосовно тогочасного українського руху – відмова від нав'язання діалогу та відсутність бажання зрозуміти рацію протилежної сторони призвели до кровопролитної польсько-української війни і подальшої радикалізації міжнаціональних взаємин у міжвоєнний час. Але навіть це не підштовхнуло талановитого письменника не

тільки спробувати переглянути, але хоча б відкоригувати своє ставлення до народу, якому ціле життя свідомо відмовляв у праві називатися власним ім'ям.

### Bibliography and Notes

1. Грушевський Михайло, *Нові розвідки з історії давньої Русі*, [у:] Idem, Твори: У 50-ти томах, / Ред. П. Сохань, Львів: Світ 2004, Т. 6, Серія: Історичні студії та розвідки (1895-1900), с. 512-533.

2. Грушевський Михайло, [Рецензія на:] *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materjały do dziejów kozaczyzny i hajdamaczyzny*, wydał Fr. Rawita-Gawroński. Lwów 1914, "Україна" 1914, Кн. 3, с. 94-95.

3. Лазурко Лідія, *Львівський часопис "Русь": організаційні засади та основні напрямки діяльності*, "Дрогобицький краєзнавчий збірник", Вип. XVI, Дрогобич: Коло 2012, с. 338-352.

4. Koko Eugeniusz, *Franciszek Rawita-Gawroński (1846-1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2006, 274 s.

5. Koko Eugeniusz, *Franciszek Rawita-Gawroński a wczesnośredniowieczna Ruś i jej relacje z Polską. Problemy wybrane*, [w:] *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2002, s. 88-89.

6. Koko Eugeniusz, *Franciszek Rawita-Gawroński wobec historiografii ukraińskiej na przełomie XIX-XX wieku*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod redakcją J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka, Tom III, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2005, s. 270-278.

7. Koko Eugeniusz, *Franciszek Rawita-Gawroński wobec stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku (do*

*1914 r.)*, [w:] *Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2001, s. 166-178.

8. Koko Eugeniusz, *Rusini czy Ukraińcy? Kształtowanie się nowoczesnego narodu ukraińskiego w oglądach Franciszka Rawity-Gawrońskiego*, [w:] *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur* / Pod red. R. Wapińskiego, Część I, Gdańsk 2000, s. 31-35.

9. Rawita-Gawroński Franciszek, *Geneza i rozwój idei Kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku*, Warszawa-Kraków: Nakładem księgarni J. Czerneckiego [1924], 150 s.

10. Rawita-Gawroński Franciszek, *Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*, Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane: Nakładem Gebethnera i Wolffa 1922, 15 s.

11. Rawita-Gawroński Franciszek, *Kwestya ruska wobec Austrii i Rosyi*, „Świat Słowiański”, Kraków 1912, Rocznik VIII, Sierpień-Wrzesień, s. 557-578.

12. Rawita-Gawroński Franciszek, *Ludzie i czasy mego wieku. Wspomnienia, wypadki, zapiski (1892-1914)* / Opracował E. Koko, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2012, 265 s.

13. Rawita-Gawroński Franciszek, *Obszar, zaludnienie i tworzenie się Kozaczyzny*, Kraków: Nakładem „Świata Słowiańskiego” 1914, 70 s.

14. Rawita-Gawroński Franciszek, *Oderwanie Chełmszczyzny i Rusini*, Lwów 1909, 25 s.

15. Rawita-Gawroński Franciszek, *Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi*, „Świat Słowiański”, Kraków 1911, Rocznik VII, Maj, s. 337-356.

16. Rawita-Gawroński Franciszek, *Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. w zarysie*, Lwów: Jakubowski i Zadurowicz 1896, 222 s.